

RØRE I HERRENS VINGÅRD

Carsten Selch Jensen:

Med ord og ikke med slag: Teologi og historieskrivning i Henrik af Letlands Krønike.

Historika / Gads Forlag 2019, 374 s.

Ifølge myten dalede Dannebrog ned fra himlen under slaget ved Lyndanisse i Estland i 1219, hvor Valdemar 2. Sejr vandt herredømmet over den nordlige del af Estland,¹ og mens vi således i år kan fejre vores nationalflags 800 års-jubilæum, er et nyt værk til belysning af missionen og korstogene i Baltikum netop blevet udgivet. Carsten Selch Jensens glimrende og læseværdige *Med ord og ikke med slag* præsenterer en analyse af Henrik af Letlands krønike om missionen i Livland – et område i det nuværende Letland og Estland – som den tog sig ud fra begyndelsen af 1180'erne til 1227. Henrik var (formentlig) en tysk præst og missionær,² der selv deltog i missionen og altså må betragtes som et førstehandsvidne. Henriks krønike er en helt central kilde til missionen i Baltikum og derudover kan den med rette kaldes en væsentlig korstogskrønike.

De baltiske korstog har fået øget opmærksomhed på de hjemlige breddegrader de seneste årtier. I 1998 indledtes et treårigt forskningsprojekt ved Syddansk Universitet om de danske korstog i en specifik europæisk kontekst som et opgør med en ældre national forskningstradition. Carsten Selch Jensen var selv en del af projektgruppen sammen med Kurt Villads Jensen, John H. Lind og Ane Bysted.³ Forskerne bag projektet har hver især udgivet flittigt siden, og der har generelt været en øget interesse for korstogsbevægelsen i de danske fagmiljøer.⁴

Carsten Selch Jensen, historiker og teolog, lektor ved Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet, har en længere publikationshistorie inden for studiet af korstogene i Baltikum og Henrik af Letlands krønike. *Med ord og ikke med slag* er en lettere revideret udgave af hans doktordisputats, der i 2017 indbragte ham den teologiske doktorgrad.

Forskningsmæssigt er Henrik af Letlands krønike ikke en ukendt tekst, snarere tværtimod. Blandt estiske historikere forskes der livligt i Henriks krønike og de baltiske korstog,⁵ ligesom også dansk og international forskning beskæf-

1 Nielsen: *Dannebrog*.

2 Flere lettiske forskere har tolket navnet *Henricus de Lettis* som en nationalitetsangivelse, men der er i dag bred enighed om at krønikens forfatter var en tysk præst ved navn Henrik. Carsten Selch Jensen behandler spørgsmålet om Henriks identitet i indledningskomplekset (43-53).

3 Resultaterne af projektet blev udgivet i Lind et al.: *Danske korstog*.

4 Se eksempelvis Fønnesberg-Schmidt: *The Popes*; Jensen: *Denmark*.

5 Eks. Selart: 'Confessional Conflict'; Kaljundi: 'Waiting'. Den estiske historiker Marek Tamm har foruden udgivet en udførlig bibliografi over både den omfattende forskning om værket

tiger sig med Henrik af Letland. Hvor Henriks krønike ofte har været anvendt som kilde til de historiske begivenheder i Baltikum, er Carsten Selch Jensens undersøgelse den første systematiske analyse af krønikens indre stukturer, hvor fokus er på, hvordan Henrik har konstrueret sin fortælling inden for bestemte fortælle-mæssige og begrebslige rammer. Ud over at undersøge hvordan koloniserings- og kristningsprocessen beskrives i krøniken, er det målet at vise, "hvordan krønikeskriveren gennem sin fremstilling ønsker at skabe et ganske bestemt billede af de fortidige begivenheder, der passer ind i en overordnet teologisk og kirkepolitisk ramme" (s. 17), altså et studie af missionen som den udformedes i Henriks konstruerede historie. Som Carsten Selch Jensen også nævner indledningsvist, så må "Henrik på ingen måde opfattes som en objektiv og neutral observatør, der ufiltreret gengiver, hvad han så og hørte omkring sig" (s. 14), hvilket egentlig giver sig selv. Objektiv historieskrivning er et moderne ideal. Med den ene fod i krønikeforskningen og den anden i korstogforskningen, arbejder Carsten Selch Jensen med to hypoteser, dels at krøniken skal læses som en udfoldelse af 'hellig historie', hvor missionen beskrives som et led i en overordnet frelseshistorisk plan, der forvandler et hedensk rum til et kristent sted, dels at krøniken må ses som en direkte reaktion på den pavelige missions- og korstogspolitik under Honorius 3. (1216-27) og altså på mange måder fremstår som en for perioden typisk korstogskrønike.

Som et arbejde af en sådan akademisk karakter, en doktordisputats må være, er der et solidt indledningskompleks, hvor der redegøres for forskningssituationen, begreber, teori, metode og kilder, heriblandt naturligvis en grundig introduktion til Henrik af Letlands krønike, hvor både personen, værket og receptions-historien behandles. Bogens titel kommer af et citat fra krøniken, som egentlig ikke modsvarer realiteterne under missionen i Livland. Som Carsten Selch Jensen forklarer, skal vendingen *verbis non verberibus* formentlig ses som en formaning til de kristne missionærer og krigsfolk om ikke at fare for hårdt frem mod lokalbefolkningen, men der var "dog tale om en udvikling, som rent historisk betragtet blev præget både af slag og af ord [...] Krig, korstog og prædikenkampagner kom til at foregå side om side og var hver for sig helt centrale elementer i undertvingelsen af de hedenske folkeslag og stammer i regionen" (s. 14).

På netop dette punkt gør Carsten Selch Jensen op med dele af den ældre forskning, der optegner et skel mellem den tidlige mission under Biskop Meinhard som en fredelig periode og missionen under de følgende biskopper Bertold og Albert som en periode præget af vold og tvang. Det er et kunstigt skel, der ikke har hold i kilderne. Gennem sin analyse af Henrik af Letlands legitimering af missionen i Livland, argumenterer Carsten Selch Jensen overbevisende for, at selv under Meinhard blev missionen i Livland ført med både ordets og sværdets magt. Faktisk

og de mange udgaver af teksten såvel på latin som i oversættelse. Tamm: 'The Chronicle'. Om krønikens overleveringshistorie, se Kala: 'Henry's Chronicle'.

“forekommer [det] at være lidt af en tilfældighed, at det ikke kom til et egentligt korstog” under Meinhards embedsperiode (s. 145).

Den egentlige analyse af Henrik af Letlands krønike er fordelt over fem tematiske kapitler (3-7). Det er ikke altid en let øvelse at finde den bedste rækkefølge til kapitler, der i den grad overlapper hinanden, og i grunden kan man sagtens se femte kapitel om krigens teologi som en forlængelse af det tredje kapitel, hvor Henrik af Letlands beskrivelse og legitimering af den tidlige mission under biskopperne Meinhard og Bertold (1184-98) analyseres. Det er reelt to sider af samme sag. I tredje kapitel ser vi, hvordan Henrik af Letland konstruerer et billede af missionen, der passer nydeligt ind i den overordnede frelseshistorie. Missionen beskrives som et led i den guddommelige plan for skaberværket, hvor Guds aktive indgriben i historiens gang ses som en naturlighed. Til at understøtte formålet lignes de primære aktører, biskopperne Meinhard og Bertold, med bibelske karakterer, som bliver rollemønstre for de tidlige missionærer. Og, hvis ikke Guds vilje skulle være tilstrækkeligt legitimerende, kan livernes frafald og forræderi i sig selv legitimere vold og magt i missionens tjeneste.

Også i femte kapitel fremstilles kampen og de kæmpende som en del af den guddommelige plan, hvor legitimering igen er et tema, nu med baggrund i teologien. Igen ses den guddommelige indgriben i begivenhedernes gang, hvor både Gud og Jomfru Maria blander sig i missionen. En særlig måde at bruge teologien til at legitimere missionen, er ved at omtale foretagendet som *bellum iustum* (retfærdig krig), hvor en ellers ukristelig brug af vold og magt kan retfærdiggøres når man kalder kampen for en forsvarskrig mod kristendommens fjender.⁶ Gennem rigelige referencer til Bibelen fremstilles missionen som en hellig krig af gammeltestamentlig art. Netop kampen mod Guds fjender finder en sammenligning i Det Gamle Testaments 1. Makkabæerbog, som er et yndet referencepunkt i Henriks krønike, hvilket han langt fra er alene om. Adskillige kronikører med større eller mindre tilknytning til korstogene, eksempelvis Fulcher af Chartres, Otto af Freising, William af Newburgh og Jaques de Vitry, samt en række paver, brugte historien om makkabæerne som billede på kristendommens kamp mod Guds fjender. Ifølge Guibert af Nogent sammenlignede allerede Pave Urban 2. deltagerne i Første Korstog med makkabæerne i sin berømte tale i Clermont i 1095.⁷ På den måde taler Henrik af Letland et velkendt sprog, der er udbredt i korstogsretorikken.

Fjerde kapitel udfolder sig som et typisk kulturstudie, hvor Henrik af Letlands syn på 'de andre' er i fokus. Som vi ved fra studiet af andethed (*otherness*), er identitet noget der skabes i mødet med det fremmede: uden 'de andre' er der ikke noget 'os selv'.⁸ Analysen tackler først synet på de hedenske folkeslag og dernæst skildringen af russerne og den ortodokse kirke. Hedningerne kommer

6 Eks. Jensen: 'Bellum iustum'.

7 Krey: *The First Crusade*, 37. Se også Morton: 'The Defence'.

8 Eks. Scior: *Das Eigene*; Kaljundi: 'Waiting'.

i mange former, heriblandt liver, estere, letgaller, semgaller, seloner, kurer, vander og litauere med alt hvad dertil hører af hedenske begravelsesskikke, ofring af dyr og mennesker, flerkoneri og andre vederstyggeligheder. Ikke at der var noget underligt i disse barbariske skikke, for "Guds fjender [måtte] naturligvis ifølge Henrik opføre sig som det, de var, nemlig barbariske og ugudelige skabninger" (s. 166). Mødet med og omvendelsen af de lokale stammer spiller ind i den hellige historie, hvor missionen handler om at trække hedningene ud af afguderiets mørke. Russerne er lidt vanskeligere at forholde sig til, for de er jo egentlig allerede kristne, selvom de abonnerer på en anden form for kristendom. Henriks fremstilling kommer især til at handle om Riga-kirkens legitime ret til at drive mission i området, mens russerne fremstilles som utroværdige og forræderiske over for de kristne i Livland.⁹

I sjette kapitel, som indledes 239 sider inde i bogen, tages der endelig hul på temaet om Herrens vingård. Der er smidt rigeligt med brødkrummer gennem bogens første par hundrede sider, hvor der jævnlige henvises til vingårdstemaet, så man glæder sig over endelig at nå frem til hvad man fornemmer er Carsten Selch Jensens favorittema. Henriks krønike er generelt præget af stærke bibelske metaforer. Vingårdsmotivet, der stammer fra Det Nye Testamente, viser sig særdeles velegnet til anvendelse på den nye missionsmark, der fremstilles som en Herrens vingård, der vandes og gødes med martyrernes blod. I vingården arbejder præster og munke fra den livlandske kirke. Det er de fromme og gudhengivne arbejdere, de sande vingårdsarbejdere. Men i vingården findes også falske vingårdsarbejdere, der uretmæssigt har tiltvunget sig adgang til missionsmarken. Det gælder både russerne, der var en trussel mod Riga-kirkens overhøjhed, og især de danske og svenske kirkefolk, der fremstilles ganske negativt i Henriks krønike. Vingårdsmotivet fungerer også som endnu en legitimering af missionen og den livlandske kirkes overhøjhed, og som alt andet spiller det ind i Guds overordnede plan for skaberværket.

Det syvende og sidste analysekapitel behandler Henrik af Letlands syn på det kristne liv, hvor især dåbens sakramente fremhæves, da det var gennem dåben, at hedningene blev kristnet. Da der var en tæt sammenhæng mellem dåb og vassalitet, fremstår det også som en art kapløb mellem tyskere, russere, danskere og svenskere om hvem der først kunne få døbt hvor mange hedninge. Her får de danske præster igen en røffel med på vejen, da de ifølge Henrik er så forjagede og sløse, at de ikke udviser nødvendig respekt for kirkens sakramenter. De kan nemlig finde på at bruge aspersiondåb – eller nøddåb – per stedfortræder, og blot overlade vievand til døpte estere, som så kan sprøjte det ud over de endnu udøbte. Hermed understreges billedet af danskerne som falske vingårdsarbejdere.

9 Torben K. Nielsen har undersøgt, hvordan Henrik af Letland allegorisk fremstiller den livlandske kirke som reproduktiv og i stand til at skabe nye kristne i modsætning til den ufrugtbare og golde ortodokse kirke. Nielsen: 'Sterile Monsters?', 250-252.

Henrik af Letlands krønike sammenlignes undervejs i analysen med en række andre krøniker, dels Adam af Bremen, Helmold af Bosau, Arnold af Lybæk og Saxo Grammaticus, der beskriver forholdene i Østersøregionen fra slutningen af 1000-tallet til første halvdel af 1200-tallet, og dels Peter af Vaux-de-Cernay om Det Albigensiske Korstog mod kættere i Sydfrankrig, Geoffroy de Villehardouin om det fejlslagne Fjerde Korstog og Oliver af Paderborn om Femte Korstog. Det er alle krøniker, der kronologisk, tematisk og/eller geografisk ligger tæt op ad Henriks krønike, hvilket er et helt acceptabelt udvælgelseskriterie, når nu undersøgelsens fokus ligger på Henrik af Letland og hans samtid. Som læser ser man imidlertid muligheder for sammenligning med andre korstogs- og missionskrøniker fra andre perioder. Der er gode muligheder for tematiske analyser, hvor de temaer, Carsten Selch Jensen præsenterer i sin analyse, med rette kan føres videre i andre studier, det være sig brugen af bibelske metaforer, kønsmetaforer til beskrivelse af kirken eller distinktionen mellem hedensk *rum* og kristent *sted*. Det er kun positivt at få åbnet øjnene for de mange temaer der gemmer sig i studiet af Henrik af Letlands krønike, og må inspirere til flere komparative analyser på tværs af korstogs- og missionskrøniker.

Med den ene af bogens teser – at krøniken må ses som en direkte reaktion på den pavelige missions- og korstogspolitik under Honorius 3. – præsenteres Henriks krønike overbevisende som en korstogskrønike. Som på de fleste andre forskningsfelter, er der også inden for korstogsforskningen en række kasser, man kan fordele forskerne i, når man vil kortlægge korstogenes historiografi.¹⁰ Det største skel findes velsagtens mellem traditionalister og pluralister, hvor traditionalisterne alene betegner kampen for at genvinde eller forsvare Jerusalem som rigtige korstog,¹¹ mens pluralisterne udvider begrebet både kronologisk og geografisk, og således anerkender tilfælde som reconquistaen af den Iberiske Halvø og missionen i Baltikum som en del af korstogsbevægelsen.¹² Det er i bund og grund et definitionsspørgsmål, der til stadighed diskuteres i litteraturen. For hvad er egentlig et korstog? Er det forsvaret af Jerusalem, Den Hellige Stad? Er det kampen mod hedninger og kættere uanset lokaliteten? Er det en paveligt sanktioneret hellig krig? Definitionen vanskeliggøres af at begrebet *korstog* er en senere opfindelse, der ikke var i anvendelse i korstogenes samtid. Går man til kilderne,

10 Giles Constable har navngivet kategorierne traditionalister, pluralister, popularister og generalister. Constable: 'The historiography', 1-22; se også Housley: *Contesting*, 1-23.

11 Til traditionalisterne hører eksempelvis markante korstogshistorikere som Runciman: *History of the Crusades*; Mayer: *Geschichte der Kreuzzüge*; Richard: *The Crusades*, ix. Richard regnes også som traditionalist, selvom han dog anerkender at de spirituelle privilegier, korsfarerne nød, også blev givet ved kampagner andre steder end i Det Hellige Land.

12 Andre tilgange ses eksempelvis hos Bartlett: *The Making*, der ser korstogene som en del af Europas generelle ekspansion i middelalderen og Tyerman: *The Invention*, der argumenterer for at korstogene mest af alt er en moderne historiekonstruktion og at man i hvert fald næppe kan tale om korstog i det 12. århundrede.

omtales foretagendet eksempelvis som *peregrinatio* (pilgrimsrejse) eller *expeditio* (ekspedition) og korsfarerne som *militēs Dei* (Guds soldater) eller *exercitus Dei* (Guds hær). Det primære kildemateriale hjælper os altså ikke synderligt med at fastslå hvad korstogene var for en størrelse, og derfor er fænomenet åbent for fortolkning, men den pluralistiske tilgang synes dog at være blevet særligt udbredt med Jonathan Riley-Smiths brede definition: "A crusade was a penitential war which ranked as, and had many of the attributes of, a pilgrimage".¹³ Fra en pluralistisk synsvinkel, kan en kampagne kaldes et korstog hvis det opfylder tre betingelser. For det første skal det være en hellig krig ført mod kristendommens fjender. For det andet skal det tage form af en pilgrimsrejse, hvor deltagerne afgiver et løfte og tager korset på sig i bytte for lovning om syndsforladelse. For det tredje skal det være igangsat eller i det mindste være billigt af pavemagten.¹⁴ Med disse betingelser opfyldt, kan korstog lokaliseres mange steder. Der var naturligvis de velkendte ekspeditioner til Det Hellige Land, men også kampagner i eksempelvis Nordafrika, Spanien, Polen, Ungarn og Baltikum kan med rette kaldes korstog. Carsten Selch Jensens analyse viser netop, hvordan Henrik af Letlands krønike også er en korstogskrønike, når Henrik gennem sin legitimering af den livlandske kirkes mission får understreget de skiftende pavers støtte til de tyske præster og missionærer i området.

Ligeledes følges den anden tese – at krøniken skal læses som en udfoldelse af en 'hellig historie' – på glimrende vis som en rød tråd gennem hele analysen. Henrik af Letlands krønike konstrueres som et led i en overordnet frelseshistorisk plan, hvor missionen i Livland præsenteres som en gammeltestamentlig hellig krig. Vi præsenteres for et væld af bibelske metaforer, de centrale aktører lignes med bibelske forbilleder og Guds aktive indgriben er en naturlig del af missionen i Livland. Således har Carsten Selch Jensen i samtlige tematiske analyser påvist krønikens karakter af hellig historie – eller en såkaldt grundlæggelsesfortælling. Historieskrivning er for Henrik blevet brugt som et redskab til at konstruere en fortælling, der legitimerer den livlandske kirkes overhøjhed i regionen og som samtidig afviser andre verdslige såvel som gejstlige aktørers krav på indflydelse i denne Herrens vingård.

Når der er tale om en doktordisputats, forventer man et solidt stykke akademisk arbejde, og bogen lever bestemt op til forventningerne. Derudover er den særdeles velskrevet på et godt og velformuleret dansk uden brug af unødvendige fremmedord og akademiske floskler. Carsten Selch Jensens *Med ord og ikke med slag* er en berigende læseoplevelse og står som et væsentligt bidrag til både korstogs-, krønike- og kulturmødeforskningen.

13 Riley-Smith: *What Were the Crusades*, 87.

14 Tamm: 'How to justify', 434.

LITTERATUR

- Bartlett, Robert: *The Making of Europe, Conquest, Colonization and Cultural Change, 950-1350*, London: Penguin Books, 1994.
- Constable, Giles: 'The historiography of the crusades'. I A.E. Laiou and R.P. Mottahedeh (red.): *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2001, 1-22.
- Fonnesberg-Schmidt, Iben: *The Popes and the Baltic Crusades, 1147-1254*, Leiden og Boston: Brill, 2007.
- Housley, Norman: *Contesting the Crusades*, Oxford: Blackwell, 2006.
- Jensen, Janus Møller: *Denmark and the Crusades, 1400-1650*, Leiden og Boston: Brill, 2007.
- Jensen, Kurt Villads: 'Bellum Iustum i 1200-tallets tænkning og kirkens fred', *Historisk Tidsskrift* 93 (1), 1993, 29-46.
- Kala, Tiina: 'Henry's Chronicle in the Service of Historical Thought: Editors and Editions'. I Tamm et al. (red.): *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier: A Companion to the Chronicle of Henry of Livonia*, Farnham: Ashgate, 2011, 385-407.
- Kaljundi, Linda: 'Waiting for the Barbarians: Reconstruction of Otherness in the Saxon Missionary and Crusading Chronicles, 11th-13th Centuries'. I Erik Kooper (red.): *The Medieval Chronicle V*, Amsterdam: Brill, 2008, 113-127.
- Krey, August C.: *The First Crusade: The Accounts of Eye-witnesses and Participants*, Gloucester, Mass.: P. Smith, 1958.
- Lind, John H., Carsten Selch Jensen, Kurt Villads Jensen og Ane L. Bysted: *Danske korstog. Krig og Mission i Østersøen*, København: Høst & Søn, 2004.
- Mayer, Hans Eberhard: *Geschichte der Kreuzzüge*, Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag, 1965.
- Morton, Nicholas: 'The Defence of the Holy Land and the Memory of the Maccabees', *Journal of Medieval History* 36 (3), 2010, 275-293.
- Nielsen, Torben K.: 'Sterile Monsters? Russians and the Orthodox Church in the Chronicle of Henry of Livonia'. I Alan V. Murray (red.): *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*, Farnham: Ashgate, 2009, 227-252.
- Nielsen, Torben K.: *Dannebrog*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2018.
- Richard, Jean: *The Crusades, c. 1071-c.1291*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Riley-Smith, Jonathan: *What Were the Crusades?*, Basingstoke: Palgrave, ed. 2002.
- Runciman, Steven: *A History of the Crusades*, Cambridge: Cambridge University Press, 1951-54.
- Scior, Volker: *Das Eigene Und Das Fremde, Identität Und Fremdheit in Den Chroniken Adams Von Bremen, Helmolds Von Bosau Und Arnolds Von Lübeck*, Berlin: Akademie Verlag, 2002.
- Selart, Anti: 'Confessional Conflict and political Co-operation: Livonia and Russia in the Thirteenth Century'. I Murray, Allan V. (red.): *Crusade and conversion on the Baltic frontier 1150-1500*, Aldershot: Ashgate, 2001, 151-176.
- Tamm, Marek: 'The Chronicle of Henry of Livonia: A Selected Bibliography'. I Tamm et al. (red.): *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier: A Companion to the Chronicle of Henry of Livonia*, Farnham: Ashgate, 2011, 457-472.
- Tamm, Marek: 'How to Justify a Crusade? The Conquest of Livonia and New Crusade Rhetoric in the Early Thirteenth Century', *Journal of Medieval History* 39 (4), 2013, 1-25.
- Tyerman, Christopher: *The Invention of the Crusades*, Basingstoke: Macmillan, 1998.

KATRINE FUNDING HØJGAARD

PH.D.-STIPENDIAT

SAXO-INSTITUTTET

KØBENHAVNS UNIVERSITET

KFH@HUM.KU.DK